

CILINDERMOS *ENTODON CONCINNUS* (DE NOT.) PARIS

Tekst – K. W. van Dort (Bryologische en Lichenologische WerkGroep)

Herkenning

Cilindermos is een onregelmatig tot geveerd vertakt slaapmos dat ijle, glanzend geelgroene matten vormt. De stengels kunnen een lengte bereiken van 10 cm, maar zijn meestal ongeveer 5 cm lang. Zowel stengels als zijtakken zijn bolrond bebladerd en lopen spits toe. De bladeren zijn eivormig, bol en vrijwel of geheel nerflood. Aan de bladbasis bevinden zich twee groepen afwijkende, kleine, dikwandige cellen, de ‘oortjes’ (Siebel & During 2006; Touw & Rubers 1989).

Te verwisselen met

Cilindermos heeft weinig duidelijke veldkenmerken en is vanwege de sterke gelijkenis met enkele algemene slaapmossen gemakkelijk over het hoofd te zien. Zowel groot laddermos *Pseudoscleropodium purum* als gewoon puntmos *Callierygonella cuspidata* zijn lastig van cilindermos te onderscheiden. Beide soorten hebben een overeenkomstige habitus: onregelmatig tot geveerd vertakt met rolrond bebladerde stengels en takken. Bovendien kunnen ze in kalkgrasland en in uiterwaarden in elkaars gezelschap voorkomen. Groot laddermos is forsere dan cilindermos. De bladeren hebben een duidelijke nerf (tot ongeveer halverwege het blad) en een stekelpuntje aan de top. Gewoon puntmos heeft stengels en takken die in een voelbaar ‘stekende’ punt eindigen. Bovendien is de bladtop van puntmos toegespitst in plaats van afgerond. Theoretisch kan ook verwarring ontstaan met bronsmos *Pleurozium schreberi*. Bronsmos heeft eveneens duidelijke oortjes, maar is direct te herkennen aan de oranje stengel (groen bij cilindermos). Bovendien is bronsmos beperkt tot basenarme biotopen terwijl cilindermos een kalkhoudend substraat preferereert.

Levenswijze

Cilindermos is een blijver: eenmaal gevestigd, verdwijnt de soort niet snel meer. De plant is het gehele jaar door aanwezig en is tweehuizig. Cilindermos vormt in Nederland geen sporenkapsels. Elders in Europa zijn sporenkapsels uiterst zeldzaam (Smith 2004). De verspreiding geschiedt via fragmentatie.

Biotoop & ecologie

Cilindermos bezet in Nederland twee habitattypen: kalkgraslanden en rivierbegeleidende graslanden. Het merendeel van de populaties bevindt zich in droge uiterwaarden op kalkhoudend rivierzand die door dynamiek en/of dierlijke activiteit (begrazing) een open structuur behouden (Weeda 1992). De meeste groeiplaatsen liggen in de provincie Utrecht. In de Luistenbuul, de Kersbergse en Achthovense Uiterwaarden bij Zederik en langs de Lek stroomafwaarts van Vianen (Middelwaard, Mijnsheerenwaard, Ossenwaard) zijn vitale populaties aanwezig. In de rest van het land is cilindermos uiterst zeldzaam (Siebel et al. 2006). Buiten het Rijngebied is de soort bekend van het IJsseldal en de Sliedrechtse Biesbosch. Cilindermos is buiten onze landsgrenzen niet zeldzaam op kalkgruis en op met een laagje aarde bedekt kalkhoudend gesteente in grasland (Porley & Hodgetts 2005; Frey et al. 2006; Nebel & Philippi 2001).

Inventarisatie

Cilindermos is jaarrond aanwezig. Het systematisch afspeuren van ijle graslanden op kalkrijke bodem levert de beste kans op ontdekking van deze zeldzame soort. Als indicator voor kansrijke plekken kan smaragdmos *Homalothecium lutescens* dienen, een frequente begeleider van cilindermos.

Verspreiding in Europa

Het wereldareal van cilindermos is te typeren als circumpolair (Herzog 1974), dat wil zeggen: aanwezig in Europa, Azië en Noord-Amerika (Smith 2004). Het areaal binnen Europa is boreaal-gematigd (Siebel & Bijlsma 2007) en omvat tevens de landen rond de Middellandse Zee. In het noorden van Europa is cilindermos schaars.

Verspreiding in Nederland

Binnen Nederland zijn de vindplaatsen geconcentreerd in het centrale deel van het rivierengebied (het fluviatiel district). Enkele populaties, bevinden zich in het Mergelland (BLWG 2007).

Verspreiding van cilindermos voor (cirkel) en vanaf 1980.

Trend

Vrijwel overal is cilindermos duidelijk op zijn retour. In kalkgraslanden is de soort de afgelopen decennia drastisch achteruit gegaan. Langs de grote rivieren lijkt het aantal groeiplaatsen daarentegen toegenomen. De toename wijst niet op een werkelijke uitbreiding van het leefgebied maar hangt samen met gerichte zoekacties in het rivierengebied die op touw werden gezet nadat de standplaatseisen van cilindermos nauwkeurig waren omschreven (Weeda 1992). De meeste waarnemingen zijn dan ook van recente datum. Nu de dynamiek in het rivierengebied als gevolg van een gewijzigd waterbeheer weer toeneemt ontstaan in de toekomst wellicht nieuwe geschikte groeiplaatsen in de uiterwaarden.

Bedreigingen

Nederlandse populaties van cilindermos omvatten meestal weinig individuen en zijn daardoor kwetsbaar. Cilindermos is daarom als bedreigd opgenomen in de Rode Lijst (Siebel et al. 2000; Siebel et al. 2006). Vergrassing van kalkgrasland alsmede verzuuring en bemesting van uiterwaarden hebben een negatief effect op bestaande populaties. Omdat cilindermos zelden of nooit sporenkapsels vormt is de kans op nieuwe vestigingen bij voorbaat gering. Het duurzaam voortbestaan van cilindermos in ons land is daarom afhankelijk van de bescherming van de resterende populaties.

Beheer

Vrijwel alle groeiplaatsen van cilindermos liggen in natuureservaten en zijn betrekkelijk veilig. De belangrijkste bedreigingen vormen verzuuring van de standplaats en erosie (veel groeiplaatsen liggen op rivierduinen en oeverwallen). Het huidige beheer, extensieve begrazing of hooien en afvoeren, lijkt afdoende voor het in standhouden van de bestaande populaties. In 2002 heeft de provincie Utrecht cilindermos opgenomen in de een lijst met aandachtsoorten voor het soortenbeleid (Aptroot et al. 2006).

Kansen

Wellicht dat met vershraling van droge, kalkhoudende stroomdalgraslanden het aantal populaties kan worden uitgebreid. De provincie Utrecht herbergt veel relictpopulaties van cilindermos. In nieuwe riviernatuur in de Millingerwaard heeft de soort zich opnieuw gevestigd.

Literatuur

- Aptroot, A., K.W. van Dort & L.B. Sparrius 2006. Aandachtsoorten van mossen en korstmossen in de Provincie Utrecht. BLWG Rapport 2006.02.
BLWG 2007. Voorlopige verspreidingsatlas van de Nederlandse mossen. Bryologische en lichenologische werkgroep van de KNNV.

- Frey, W., J.-P. Frahm, E. Fischer & W. Lobin 2006. The Liverworts, Mosses and Ferns of Europe. Harley Books. 512 pp.
- Nebel, M. & G. Philippi. 2001. Die Moose Baden-Württembergs. Band 2. Verlag Ulmer, Stuttgart. 529 pp.
- Porley, R. & Hodgetts, N. 2005. Mosses and Liverworts. The New Naturalist Library. Collins.
- Siebel, H.N. & R.J. Bijlsma 2007. Europese verspreiding en status van Nederlandse mossen. *Buxbaumiella* 77: 22-48.
- Siebel, H.N., B.F. van Tooren, H.M.H. van Melick, A.C. Bouman, H.J. During & K.W. van Dort. 2000. Bedreigde en kwetsbare mossen in Nederland. Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst. *Buxbaumiella* 54: 1-86.
- Siebel, H.N. & H.J. During 2006. Beknopte mosflora van Nederland en België. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Siebel, H.N., R.J. Bijlsma & D. Bal 2006. Toelichting op de Rode Lijst Mossen. Rapport DK nr. 2006/034. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Directie Kennis. Ede.
- Smith, A.J.E. 2004. The Moss Flora of Britain and Ireland. Second Edition. Cambridge University Press.
- Touw, A. & W.V. Rubers 1989. De Nederlandse Bladmossen. Flora en verspreidingsatlas van de Nederlandse Musci (Sphagnum uitgezonderd). Natuurhistorische bibliotheek nr. 50. Stichting Uitgeverij Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging. 532 pp.
- Weeda, E.J. 1992. Voorkomen en standplaats van het kalkmos *Entodon concinnus* (De Not.) Par. Langs de grote rivieren. *Gorteria* 18: 39-55.

Cilindermos *Entodon concinnus*. Foto: B. Horvers.

Biotoop cilindermos, Lekuiterswaarden. Foto: E.E. Smit.